

jer je važan i koristan prilog proučavanju jednog segmenta crkvenoslavenskoga leksika.

HERTA KUNA

RIMSKYJ MISAL. Poveljenjem svjataho vseljenskaho senma vatikanskaho druhaho obnovljen i oblasti, Pavla papeža šestaho izdan. MEŠNIJ ČIN s izbranimi mšami vlašča češkaho v slověnskyj jazyk přeložen. V Olomouci 1992, str.197 + zvláštní příloha (Hlaholské mešní zpěvy), 30 str.

Katolička crkva u Češkoj i Moravskoj odavno je nastojala održati ćirilometodsku tradiciju. To se ticalo i posvećenoga staroslavenskoga jezika, koji je kao bogoslužni jezik bio dopušten dva puta u povijesti, makar u ograničenoj mjeri. Prvi put g. 1347, kad je Karlu IV. bilo dopušteno da se slavensko bogoslužje služi barem u jednom samostanu, i kad je vladar u početku nastojao o dopuštenju slavenske liturgije za čitavo područje češke države. U to je doba bio osnovan u Pragu Emauski samostan i bili su pozvani hrvatski redovnici koji su upotrebljavali hrvatski crkvenoslavenski jezik. Nakon husitskih ratova ta se tradicija zatrla. Godine 1920. slavensko je bogoslužje ponovno dopušteno za iznimne blagdane koji štuju domaće svece. Dugo je, dakako, trajalo dok se ustalila norma liturgijskoga staroslavenskoga jezika. Obično se uzimalo iz hrvatskih misala, kako je za bogoslužne potrebe priredio J. Vajs.

Vrijedno je uočiti da je upravo u godinama najveće neslobode Vojtěch Tkadlčík, poznati istraživač na području staroslavenskoga jezika i njegovih spomenika, prihvatio misao da stvori normu češkoga crkvenoslavenskoga koji bi se oslonio na tradiciju domaćih tekstova, premda su to samo dva ne odveć opsežna rukopisa, *Kijevski listići* i *Praški odlomci*. Zahvaljujući Tkadlčíkovu nastojanju nastao je eksperimentalni ("ad experimentum") tekst *Staroslavenskoga misala*, on se mogao rabiti za izabrane svece u Olomouckoj dijecezi.¹ Njegova oprema u obliku neuglednoga strojopisa svjedoči o tadašnjim teškim okolnostima. V. Tkadlčík nastavio je u svojim nastojanjima i svoje je djelo završio uz pomoć niza savjetnika i stručnjaka (osobito prof. F.V.Mareša). Rezultat je toga dugogodišnjega rada ovaj *Misal*, koji je izašao u doista dostoj-

¹ *Rimskyj Misal slověnskym jazykem – Missale Romanum lingua veteroslavica*. Olomouc 1972.

noj opremi. Na lijevoj je strani rekonstruirani glagoljski tekst, a na desnoj latinična transliteracija. Glagoljsko je pismo uzeto iz pisma *Kijevskih listića*, tiskarske je tipove oblikovao grafičar J. Šindler. Reprodukcijske dviju stranica rukopisa *Kijevskih listića* mogu se naći na str. 142. Temeljna je zamisao toga djela rekonstrukcija ili bolje – stvaranje tipa češkoga crkvenoslavenskoga jezika, koji bi se nadovezivao na izvorne spomenike i dalje se razvijao u njihovu duhu. *Kijevski listići* i *Praški odlomci*, dakako, svojim rječničkim fondom ne mogu pokriti potrebe čitava misala, stoga se njegov tvorac morao oslanjati i na hrvatske liturgijske tekstove i katkada je – iako vrlo rijetko – posizao za vlastitim neologizmima.

Autor (i s njim cijeli tim suradnika) doista je bio svjestan toga da celebrant mora čitati tekst bez velikih poteškoća, da bi bio ako je ikako moguće općenito razumljiv. Otuda proizlaze razlike između glagoljskoga teksta i verzije, određene za misni obred. Dok je glagoljska verzija u potpunosti temeljena na jeziku *Kijevskih listića* (ispušteni su i neki izraziti bohemizmi iz *Praških odlomaka*, npr. skupine *dl, tl* pojednostavljene su u *l*; *ch* se pri drugoj i trećoj palatalizaciji mijenja u *s*, nikada u *š*), misni tekst u latinici izričito je prilagođen češkomu načinu. Svoj postupak i njegove razloge obrazlaže autor u izdavačkoj bilješci (str. 189-193).

U tekstu namijenjenu za liturgijsko čitanje *g* se izgovara kao *h*, jednako kao u ukrajinskom izgovoru, izgovor je glasa \hat{g} ("đerv") ipak nedosljedan *anděl* (u misalu iz g. 1972. *angel*) preporučuje se *evang'elije*, premda je i izgovor *-ḍ-* postojao i u starom češkom jeziku. Nasuprot verziji u glagoljici kada *ch* > *s* uvodi se *š*: *všcmohyj, všehda* itd. Oba se jera u jakom položaju vokaliziraju u *e*: *otec, dnes*, u slabom položaju otpadaju, nazal φ > *u* (*ruka*), ϵ > *ja* (*vjace*), *j̄* > *j* u slabom položaju (*jdu, jmja*), *je* u jakom položaju (*dostojen, tajenstvo*). Nasuprot tomu zadržani su neki južnoslavizmi kao epentetsko *l* (*zemlja, blagovoljenije*) i *tl, dl* > *l* (*molitva*), *ōrt* > *rat* (prefiks *raz-*), koji su dakako i u *Kijevskim listićima*. Nedosljedna je uporaba prefiksa *iz (s)* - i *vy-/v-*: nasuprot *istočnik, izbranyj* nalazimo *ote vstoka*, iako bi bilo bolje *ot istoka*.

Jednostavni se preteriti rabe ograničeno samo u molitvama, nikada u rubrikama, tu i tamo pojavi se i vrlo stari oblik (1.pl. aor. *priněsom*, 3.pl. aor. *probasja, ičisja*). Nejasna mi je upotreba imperfekta u riječima ustanovljenja euharistije: *v noc, v nuže predajaše sja* - pretpostavljam da je ovdje na mjestu oblika *predan byst* ("bio je izdan") – sav ostali čin ustanovljenja u aoristu (*prijat chlêb, dast učenicom*). Obilno je upotrijebljena konstrukcija dativa apsolutnoga, posebice u rubrikama (*sej hymně svršeněj*).

U leksiku je napadno uočljiva težnja da se potisnu, koliko je moguće, izrazi karakteristični za istočno slavensko područje, tako dobro poznati iz klasičnoga staroslavenskoga: upotrebljava se *všehda deva* nikada *prisnoděva* (prisnoděva je zaostalo samo u velikoj ekteniji iz liturgije Ivana Zlatoustoga, koja je dodana drugomu dijelu misala), *chlěb naš všedennyj* izlazi očito iz lat. *quotidianus* (upotrijebiti drugi izraz ne bi bilo uputno iz teoloških razloga), *s Otcem že i synem kupno poklaňajema* (umjesto *sepolkaňajema*, i kada je zadržano *seslavima*) valjda je dano iz stilističkih razloga, *jasnym glasem rečet* - nikada *vzglasit*, *tajenstvije* - nikada *tajina*, *umilostivljati sja* umjesto *pomilovati* itd.

Neologizmi se pojavljuju osobito u rubrikama: *zapory* "zagrada" (*mežu zapory vmeščena sut*), *pričastiti sja pod obojim videm* "primati pod obje prilike".²

Usporedimo li ovu verziju češkocrkvenoslavenskoga misala s tekstem objavljenim g. 1972., uvjerit ćemo se da je u mnogom poboljšana. Naročito se tu očituje profinjen osjećaj za uporabu imenskih i složenih oblika pridjeva i participa,³ u sintaksi je došlo do profinjenijega reda riječi (npr. *mohut mimopustiti sja* zamijenilo je *mohut sja ispustiti*), neke prečeste konstrukcije dativa apsolutnoga bile su zamijenjene usporednim participima (*rukama rasprostrtama* zamijenjeno s *rasproster rucě*). Na leksičkom se planu očituje nadalje nastojanje za stvaranje crkvenoslavenskoga jezika zapadnoga tipa: umjesto *tymijan* stoji *kadilo*, umjesto *predslovije přěfacija*, umjesto *pričastije priobcenije*, umjesto *toržestvennyj slavyj* itd.).

Provedene su promjene u priređivanju teksta: u prvom izdanju bilo je obuhvaćeno 16 misnih formulara češkomoravskoga *propria*, u novom su izdanju dodana daljnja 4. Prvo je izdanje obuhvaćalo i biblijska čitanja na crkvenoslavenskom jeziku, međutim u novom su izdanju izostavljena (to je u vezi s dopuštanjem Kongregacije *De cultu divino*, gdje se nalaze da se biblijski tekstovi čitaju na češkom).

V. Tkadlčik zajedno sa svojim najznačajnijim suradnikom F. V. Marešom tim se djelom nadovezao na trud J. Vajsa, koji je dvadesetih godina bio glavnim inicijatorom obnove slavenske liturgije u Češkoj. Budući da je danas nakon Drugoga vatikanskoga koncila moguće služiti liturgiju na svim narodnim jezicima, dana je mogućnost šire upotrebe posvećenoga crkvenosla-

² Taj je izraz upotrijebio i J. L. Tandarić, *Rimski misal...s izabranimi misami*. Zagreb 1980, uspor. i F. V. Mareš, *Slovo* 32-33 (1983), 128.

³ Usp. F. V. Mareš, o.c. 127.

venskoga jezika da se istakne ćirilometodska i svetovećeslavenska tradicija. Nadamo se da će katoličko duhovništvo tu mogućnost u potpunosti iskoristiti.

ZOE HAUPTOVÁ

STJEPAN DAMJANOVIĆ, *Glasovi i oblici općeslavenskoga književnog jezika*, Jadranka Filipović, Zagreb 1993, str. 110.

U nastavi staroslavenskoga jezika na Filozofskom fakultetu u Zagrebu sve se više osjećala potreba za novim udžbenikom, jer je posljednje izdanje Hammovog *Staroslavenske gramatike* (Školska knjiga 1974.) odavno rasprodano, pa je pojava novog udžbenika: *Glasovi i oblici općeslavenskoga književnog jezika* (u nakladi od tisuću primjeraka) svojevrstan događaj u nastavi staroslavenskoga jezika u Hrvatskoj. Autor je Stjepan Damjanović, redoviti profesor općeslavenskoga jezika na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, recenzenti su prof. dr. Eduard Hercigonja i prof. dr. Josip Silić, također redoviti profesori na istom fakultetu.

Sam autor ističe: »Više od dva desetljeća predajem studentima kroatistike, bohemistike i polonistike najstariji slavenski književni jezik. Uvijek sam osjećao da im nedostaje udžbenik koji bi ih sažeto obavijestio o glasovima, oblicima, sintaksi i leksiku staroslavenskoga jezika te pokazao njegovo funkcioniranje kao oruđa hrvatske kulture.« (str. 5).

U uvodnom dijelu te kratke priručne gramatike (fonologija i morfologija) obrađeno je po poglavljima nekoliko osnovnih problema kao što su: naziv najstarijega književnog jezika, staroslavenski kanonski spomenici i najstarije slavensko pismo. U poglavlju *Općeslavenski književni jezik* autor navodi da se u najstarijim slavenskim tekstovima taj jezik naziva samo: *slověnskъ*, tj. *slavenski*, jednako isti naziv upotrebljavaju tadašnji latinski i grčki tekstovi. Mnogi su se sporili oko toga kako ga imenovati: *staroslavenski*, *starocrkvenoslavenski*, *crkvenoslavenski*, *starobugarski*, *staromakedonski*, *općeslavenski književni jezik*. Autor iznosi prednosti i nedostatke svakog pojedinog naziva: *staromakedonski* (ispravno) i *starobugarski* (neispravno) upozoravaju na temelj najstarijega slavenskog književnog jezika, no temelj ne znači cjelinu, jer je za svaki književni jezik potrebna i nadgradnja, a ta je bila zajednička svim slavenskim jezicima, tj. općeslavenska. Termini *starocrkvenoslavenski* i *crkve-*